

УДК 314.186.4

СІМЕЙНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ У РОДИНІ

С. В. Узун

*Інститут соціології НАН України,
вул. Шовковична, 12, м. Київ, 01021, Україна,
missaniya@rambler.ru*

У статті розглянуто трансформаційні зміни у сімейній структурі населення України. Проаналізовано гендерні відносини у сучасній українській родині, а саме, гендерний розподіл ролей. Дослідження ґрунтується на масивах Європейського соціального дослідження 2005, 2006 і 2009 років, моніторингу “Українське суспільство” 1992–2008 рр. та омнібусу “Громадська думка в Україні” 2007 та 2009 років Інституту соціології НАН України.

Ключові слова: сім’я, сімейна структура населення, гендерні відносини.

Ні в кого не виникає сумнівів, що сучасне українське суспільство перебуває в кризовому стані, як на об’єктивному, так і на суб’єктивному рівнях. Ось уже два останні десятиліття ми спостерігаємо, з одного боку, політичні, економічні та культурні нестабільності в країні, а з іншого – кризу на рівні особистості. Сім’я не стала винятком, і на нашу думку, зазнає найскладніших трансформацій. Зважаючи на це, автор вважає за доцільне здійснити аналіз трансформаційних змін у сімейному середовищі сучасного українського суспільства за останні два десятиліття, застосовуючи гендерний підхід.

Проблема не залишилась поза увагою українських соціологів. Важливе значення посідають соціологічні дослідження, які мали національний масштаб: “Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень” (2002 р.) [1] та “Гендерні стереотипи і громадське сприйняття гендерних проблем в українському суспільстві” (2006 р.) [2]. У цих дослідженнях уперше було здійснено гендерний аналіз змін, які відбувалися у сімейному середовищі, а саме, динаміка процесів шлюбності, дітності, проблема розподілу влади у родині, домашньої праці, сімейних стереотипів, насильства тощо. Також цій проблемі присвячені роботи Н. Лавріненко [3,4,5], С. Оксамитної [6], Л. Амджадін [7] тощо.

Однак, до сих пір немає комплексних досліджень трансформацій та кризових явищ у сімейному середовищі з використанням гендерного підходу, які б охоплювали значні часові проміжки, тому особливого значення сьогодні набуває вивчення динаміки змін, яких зазнала сучасна українська сім’я за останні два десятиліття.

Для досягнення мети було поставлено такі завдання:

- провести аналіз рівня шлюбності та розлучення;
- розглянути сімейну структуру населення, динаміку дітності сучасної української родини;

- провести гендерний аналіз розподілу ролей у родині;
- виявити та дослідити кризові явища у сімейному середовищі.

Емпіричними джерелами для нашого дослідження виступають дані Держкомстату України, Європейського соціального дослідження (ESS), яке проводилося в 2005 (N = 2031), 2007 (N = 2002) та 2009 роках (N = 1846), що являє собою порівняльний міжнародний соціологічний моніторинг, до якого Інститут соціології приєднався на другій хвилі у 2004 році. Генеральна сукупність для цього дослідження становить все населення України від 15 років, що живе на території України у домогосподарствах за зареєстрованими адресами. Значення дизайн-ефекту для опитування дорівнює 1,32. Також дані моніторингу “Українське суспільство” за 1992–2008 роки та омнібусу “Тромадська думка в Україні” 2007 і 2009 років Інституту соціології НАН України. Розрахункова вибірка для цих досліджень охоплює 1800 осіб, які репрезентують доросле населення країни (18 і більше років) за статтю, віком, освітою, типом поселення й областями.

У цій статті аналіз трансформаційних змін та кризових явищ у сімейному середовищі здійснюється з використанням гендерного підходу, під яким ми розуміємо аналіз відносин влади, організованих на основі культурно-символічного визначення статі (що називається гендером). Ми схильні вважати гендерний підхід варіантом стратифікаційного підходу, в ньому завжди присутня теза про нерівний розподіл ресурсів за ознакою статі, про відносини домінування – підпорядкування, виключення – визнання людей, яких суспільство відносить до різних категорій статі [8, с. 1064].

Н. Смельзер визначає сім’ю як засноване на кровному спорідненні, шлюбі або усиновленні об’єднання людей, пов’язаних спільністю побуту і взаємною відповідальністю за виховання дітей [9, с. 83]. У національній концепції сім’ї використовується ідеальний образ родини як традиційного об’єднання людей, в якому пріоритет мають альтруїстські, а не економічні інтереси, де значення та цінність відносин приватної сфери є “справжніми”. Ось чому ми маємо високий рівень довіри до сім’ї та родичів у суспільстві, що підтверджується даними моніторингу “Українське суспільство” (див. табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка рівня довіри сім’ї та родичам серед населення України:
розподіл за статтю, %

Який рівень Вашої довіри... сім’ї та родичам?	1994		1998		2002		2006		2008	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
1. Не довіряю	3,8	3,6	5,3	2,6	3,2	2,2	2,3	2,5	1,8	1,5
2. Важко сказати, довіряю чи ні	7,1	7,2	5,8	6,0	4,0	6,3	4,4	4,1	2,5	2,5
3. Довіряю	89,1	89,3	88,9	91,5	92,7	91,5	93,3	93,4	95,7	96,0

Зазначимо, що за останні 16 років показник довіри лише зростав: від 89% у 1994 до 96% у 2008 році. Суттєвих відмінностей у відповідях жінок та чоловіків ми не

простежили, що свідчить про однакову високу цінність родини як для чоловіків, так і жінок.

Але з іншого боку, процеси, які відбуваються у сімейному середовищі сучасного українського суспільства, деякі науковці схильні вважати рухом до так званого другого демографічного переходу, притаманного нині економічно розвиненим країнам. Для нього характерне не тільки зниження рівня народжуваності, а й зростання середнього віку укладення шлюбу та народження першої дитини, збільшення кількості сімей лише з одним із батьків тощо (див. табл. 2) [7, с. 62].

Таблиця 2

Динаміка розподілу населення України за сімейною структурою, %

Який склад Вашої сім'ї?	2002	2004	2006	2008
1. Живу один (одна)	12,3	12,1	11,3	12,0
2. Подружжя без дітей	15,6	16,2	16,0	15,7
3. Подружжя без дітей, але з батьками (або одним із них)	2,2	3,2	2,8	3,8
4. Подружжя з дитиною (дітьми)	34,7	35,4	36,6	34,7
5. Подружжя з дитиною (дітьми) і батьками (або одним із них)	12,1	10,0	9,3	12,3
6. Мати (батько) з дитиною (дітьми)	9,1	11,4	10,9	9,1
7. Мати (батько) з дитиною (дітьми) і батьками (або одним із них)	5,3	4,7	6,0	6,0
8. Інше	8,1	6,7	6,6	6,5

За даними моніторингу більшість населення України (35%) проживає у шлюбі разом з дітьми. На перший погляд маємо позитивну картину – більшість складають сім'ї з дітьми, але якщо згрупувати 2 та 3 варіанти в категорію “бездітні сім'ї”, 4 та 5 – в категорію “сім'ї з дітьми”, а 6 та 7 – в категорію “неповні сім'ї”, то матимемо зовсім іншу картину – рівень бездітних сімей становить п'яту частину, а 15% складають неповні сім'ї станом на 2008 рік, що свідчить про негативні тенденції у сімейній структурі населення країни. За даними Держкомстату України, станом на 2007 рік в Україні було 6,9 млн сімей з дітьми, з них 2,3 млн – це неповні сім'ї, що становить третину (у 76% таких сімей присутня лише мати). В них виховується до 1,5 млн. дітей віком до 18 років [10, с. 6].

Демографічне старіння населення, що відбувається в усьому світі внаслідок низької народжуваності та збільшення середньої тривалості життя, змінює сімейну структуру – збільшується частка самотніх однаків похилого віку (в Україні, зазвичай, це жінки), літніх подружніх пар, які проживають окремо від дітей тощо.

Тип сімейної структури населення України є характерним для сучасного розвинутого суспільства – переважають прості (нуклеарні) невеликі за розміром сім'ї; складні багатопокілні сім'ї не є типовими, доволі поширені неповні родини (особливо в індустріально розвинених областях), що підтверджується вище наведеними даними. Матеріали переписів свідчать, що в Україні з кожним десятиріччям зменшується питома вага сімей з дітьми у загальній кількості сімей. Станом на 2008 рік більшість родин (68,5%), які мали дітей до 18 років були одnodітними.

Таблиця 3

Динаміка розподілу населення України за шлюбним станом, %

Ваш сімейний стан:	2002	2004	2006	2009
1. Ніколи не був(ла) у шлюбі	13,8	13,5	14,8	14,6
2. Перебуваю у зареєстрованому шлюбі	60,0	57,3	57,9	59,0
3. Перебуваю у фактичному, незареєстрованому шлюбі	5,0	5,9	4,4	5,4
4. Розлучений(на) офіційно	7,4	7,8	7,7	6,9
5. Розлучився(лась), хоч офіційно не розлучений(на)	1,9	1,5	1,9	1,4
6. Вдовець (вдова)	11,9	14,0	13,3	12,7

За даними моніторингу “Українське суспільство” більшість населення України перебуває у зареєстрованому шлюбі, таких виявилось близько 60% (див. табл. 3). Неодружених в країні виявилось 14%, рівень консенсуального шлюбу становить 5%, розлучених – 8%, вдівців – близько 12–14%, та тих, хто розійшовся, але не є офіційно розлученим становить близько 1,5 – 2% населення України.

Зовсім іншу ситуацію маємо з абсолютними показниками рівня шлюбності та розлучень (див. табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка рівня зареєстрованих шлюбів та розлучень, народжуваності та позашлюбної народжуваності в Україні¹

Роки	Кількість зареєстрованих шлюбів, тис.	Кількість зареєстрованих розлучень, тис.	Кількість народжених дітей, тис.	% дітей, народжених поза шлюбом
1990	482,8	192,8	657,2	11,2
1995	431,7	198,3	492,9	13,2
2000	274,5	181,3	385,1	17,3
2005	332,1	183,5	426,1	21,4
2008	209,4*	134, 2*	510,5	20,9

*Дані вказані за 2009 рік, джерело: Шлюбні “рекорди” десятиріччя // Урядовий кур’єр. – 2010. – №20. – С. 4.

За даними Держкомстату України, за останні два десятиліття кількість шлюбів зменшилася майже в 2,3 раза. Однак зауважимо, що поряд з падінням шлюбності, зменшилась і кількість розлучень: з 192 тис. у 1990 році до 134 тис. у 2009 році, тобто кількість шлюбів перевищує кількість розлучень на 56% станом на 2009 рік. Чітко є вираженими регіональні відмінності: у Закарпатській області на 4 шлюби припадає одне розлучення, у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Черні-

¹ [11] Статистичний щорічник України за 2008 рік / За ред. О. Г. Осауленко. – К. : Держкомстат України, 2009. – 566 с.

вецькій та Тернопільській областях – 3 шлюби на одне розлучення, у решті регіонів – 2 шлюби на одне розлучення.

Звичайно, рівень шлюбності залежить від кількості молодого населення, яке виходить на шлюбний ринок у різні роки. Однак, навіть, зважаючи на цей фактор, тенденція до зменшення кількості шлюбів є очевидною, і пояснюється вона дією таких чинників, як погіршення соціально-економічного рівня життя населення, особливо в 90-х роках, що зменшувало можливості для створення нової сім'ї; так звана “сексуальна революція”, яка призвела до зміни моральних норм у взаємовідносинах між статями у молодіжному середовищі (пропаганда сексуальної свободи (в тому числі поширення сексуальних меншин та консенсуального шлюбу) тощо.

Також протягом двох десятиліть в Україні спостерігається зниження абсолютних та відносних показників народжуваності, відбуваються зміни у структурі дітонородження (див. табл. 4).

Показники народжуваності в Україні залишаються найнижчими в Європі. Падіння народжуваності у 90-ті рр. було лавиноподібним як за тривалістю, так і за темпами, і при цьому воно уособлювало один із візріців вельми швидкого реагування дітородної активності населення на стрімке погіршення умов життя під час розгортання кризи. За період з 1990 по 2001 роки чисельність новонароджених в Україні скоротилася майже на 43% [12, с. 56].

Регіональний аналіз свідчить, що інтенсивність дітонороджень в Україні знижується у напрямку зі заходу на схід. Найнижчі показники народжуваності характерні для південно-східних областей, найвищі – спостерігаються у західному регіоні, що пов'язано зі збереженням сильних сімейних традицій у Західній Україні.

Які ж головні чинники, що призвели до кардинальних змін у рівні та структурі народжуваності? На думку автора, потрібно враховувати комплексну дію багатьох чинників, які мають різну силу та природу: соціально-економічні, культурні, демографічні, медичні чинники тощо.

Одним із найголовніших соціально-економічних чинників, який впливає на рівень дітності в країні є дохід та матеріальний рівень добробуту населення: з одного боку його зростання створює сприятливі умови для народження дитини, однак з іншого боку, високу народжуваність мають саме бідні верстви населення (оскільки, як правило, вони вирізняються найнижчими вимогами щодо умов утримання та виховання дітей).

Інший соціально-економічний чинник, який набирає ваги в українському суспільстві – це зростання економічної активності жінок саме дітородного віку, що збільшує їхні можливості щодо заробітку, тож альтернативні витрати, пов'язані з дітонородженням, у зайнятих жінок вищі, що призводить до скорочення попиту на дітей [13, с. 483].

Наступний чинник, особливо був відчутним у 90-х роках – це високий рівень безробіття, особливо серед жінок, що зумовлює відкладення материнства (батьківства) на невизначений термін.

Освітній чинник має як безпосередній вплив, так і непрямий. Прямий вплив полягає в тому, що молодь відкладає створення власної сім'ї, тим більше народження дитини, принаймні до моменту закінчення навчання та формування певного підґрунтя для подальшого кар'єрного зростання і матеріального добробуту, – це зумовлює “постарі-

шання” народжуваності, що скорочує дітородний період, і призводить до зменшення кількості народження дітей однією жінкою. Непрямий вплив освіти виявляється в тому, що високі життєві стандарти, характерні для більш освіченої частини населення, турбота про виховання, освіту й якісний професійно-кваліфікаційний рівень підростаючого покоління, що потребує від батьків певних капіталовкладень, з одного боку, та високий рівень зайнятості, значне трудове навантаження освіченої жінки – з іншого, сприяють обмеженню розміру сім’ї, спонукають високоосвічених осіб задовольняти потребу у дітях, здебільшого народженням однієї дитини.

На індивідуальному рівні потреба у дітях може бути відсутньою, що демонструють представники (поки що віртуального) руху “чайлд-фрі”, мотивуючи це тим, що найбільше вони цінують свободу, а щасливе, гармонійне, насичене різноманітними подіями життя можна прожити і без дітей. Ми не маємо спеціальних досліджень цього явища, але демографічне обстеження “Сім’я і діти”, проведене у квітні 2008 року, встановлює, що до цього руху залучено 0,3% населення України [12, с. 44]. Послаблення сімейних цінностей в українському суспільстві, зниження престижу жінки-матері сприятимуть розвитку цього явища. Більш того, проблема посилюватиметься ще й через те, що таке середовище гальмуватиме формування потреби у дітях на мікрорівні. Адже соціально-демографічний портрет виглядає досить привабливим. Так, вільними від дітей прагнуть бути молоді люди віком 20–35 років, здебільшого жителі великих міст, з вищою освітою, престижною високооплачуваною роботою, зазвичай, висококваліфіковані спеціалісти, які користуються значним попитом на ринку праці.

У традиційному суспільстві шлюбність та народжуваність були тісно пов’язані. Сьогодні ж репродуктивна поведінка стала свідомою та автономною, для неї характерне планування не тільки кількості народження дітей, а й часу їхньої появи. Сучасні трансформації шлюбних відносин: сексуальне партнерство як підготовка до офіційного шлюбу, довгий пошук партнера для офіційного шлюбу та підвищення віку реєстрації шлюбу, нестабільність подружніх відносин – це моделі поведінки, які призводять до низького рівня народжуваності.

В Україні зростає кількість дітей, народжених поза шлюбом, якщо станом на 1990 рік частка таких дітей становила лише 11% від усіх новонароджених, то через 15 років вже п’ята частина дітей народжується поза шлюбом, тобто кількість таких дітей зростає вдвічі. Також зазначимо, що кількість позашлюбних народжень однакова для сільських та міських поселень. Вчені, занепокоєні сучасними змінами у шлюбно-сімейних відносинах і непередбачуваністю їхніх віддалених наслідків, вбачають у зростанні рівня позашлюбних народжень вияв глобальної системної кризи сім’ї в умовах індустріально-ринкової цивілізації [14, с. 314].

Стрімке зростання питомої ваги дітей, народжених поза юридичним шлюбом, у більшості країн Європи спостерігається приблизно з 80-х років ХХ ст. На початку ХХІ ст. у більшості країн Південної Європи частка позашлюбних народжень була близько – 10%; в ряді інших країн: Данія, Велика Британія, Латвія, Словенія, Франція – понад 40% дітей; Скандинавські країни б’ють рекорди – більше половини дітей народжені поза шлюбом. В Україні (20% дітей) така частка залишається нижчою за середньоєвропейську [12, с. 123–124]. Чинники цього явища різнопланові та неоднозначні; вона являє

собою один із проявів кардинальних змін у шлюбі та сексуальній поведінці населення. Головними чинниками, які сприяють позашлюбній народжуваності, вважають юридично неоформлений шлюб, який з певних причин не реєструється; незареєстрований шлюб, який розпався до народження дитини; народження жінкою “дитини для себе”, розлучення або овдовіння жінки, яка очікує дитину; небажана вагітність, яка не була перервана з якоїсь причини, тощо. Але головною причиною зростання позашлюбної народжуваності для більшості європейських країн вчені вважають поширення консенсуального шлюбу [15, с. 78].

Найбільше поза шлюбом народжують жінки віком 20–29 років (близько 60% дітей), більше половини новонароджених – це первістки [12, с. 132–133]. Традиційно, поза-шлюбна народжуваність поширена на Півдні та Сході України, для західного регіону вона не є типовою.

Репродуктивне здоров'я є важливим чинником формування рівня народжуваності. Саме аборт фахівці визнають основним чинником розладу репродуктивного здоров'я. На кожні 100 вагітностей в Україні припадає близько 33 абортів, на кожні 100 новонароджених живими – 44,3. Найбільше абортів припадає на жінок віком 18–34 років. Україна займає одну з лідируючих позицій у Європі за кількістю абортів, гірша ситуація лише у Російській Федерації.

Значне поширення інфекції, що передається статевим шляхом, також завдає не-виправної шкоди репродуктивній сфері. Було б неправильним вважати причиною погіршення ситуації лише поширення на теренах України сексуальної революції із Заходу. Загострення соціально-економічних проблем, зумовлене падінням рівня життя значної частини населення, безробіттям, бідністю, підвищенням мобільності населення, міграцією у межах як країни, так і за кордон, нестійкістю сім'ї, а також поширення зловживання алкоголем і наркотиками, ранніми статевими контактами та незахищеним сексом, безвідповідальне ставлення до свого здоров'я – це далеко неповний перелік чисто національних чинників, що сприяли розповсюдженню цієї патології. Однак, на думку автора, питання впливу венеричних захворювань на зменшення рівня народжуваності потребує спеціальних додаткових досліджень

Друга частина статті присвячена аналізу сімейних відносин з погляду гендерної рівності/нерівності. Під гендерною нерівністю у сімейному середовищі ми розуміємо відносини відмінностей, соціально конструйовані у формах нерівних можливостей та життєвих шансів, прав, обов'язків, свобод та відповідальності для жінок і чоловіків у сімейній сфері.

Гендерний розподіл ролей у сім'ї. Ми схильні вважати, що частина українських сімей за рольовими моделями поведінки та механізмами взаємовідносин між жінкою і чоловіком є патріархатними (голова родини – батько, тільки він розподіляє ресурси та приймає життєво важливі рішення функціонування сім'ї), та більшість із них є егалітарними (голова у родині не є чітко виділеним, обов'язки розподіляються ситуативно, а рішення приймаються колегіально, або рішення приймає найбільш компетентна людина у цьому питанні), однак як не дивно, в Україні наявний високий рівень матріархатних сімей (відповідно, де головою в родині є жінка), це звичайно пов'язано з неповними сім'ями, де присутній лише один із батьків, і зазвичай, це мати.

Більшість теорій описує сім'ю, визначаючи конкретне місце у ній як жінці, так і чоловіку, обмежуючи таким чином їхні права, обов'язки та можливості. У 40–50 роках ХХ ст. Т. Парсонс (Т. Parsons) запропонував рольовий підхід на прикладі сім'ї, згідно з яким жінка виконує експресивну роль у соціальній системі (створення психологічного затишку, теплоти, емоційної підтримки у родині), а чоловік – інструментальну (забезпечення матеріального добробуту та зв'язку сім'ї із зовнішнім світом), виходячи з їхньої природної дихотомії (чоловік має значну фізичну силу, а жінка народжує і виховує дітей). Наголошуючи на тому, що чоловік повинен мати більший авторитет у родині, ніж жінка, для того, щоб зберегти природний стан речей [16, с. 92]. Однак у сучасних умовах ми можемо лише частково використовувати цей підхід для аналізу сімейних відносин, оскільки сьогодення демонструє значну гнучкість рольової поведінки жінок та чоловіків і не лише у сім'ї.

Погоджуючись з відомим етнографом та соціологом М. Мід (М. Mead), яка у своїй книзі “Стать та темперамент” (1935 р.) поставила під сумнів стереотипні судження, згідно з якими чоловіки та жінки виконують ролі, які виходять з їхньої природи. І на основі дослідження племен Нової Гвінеї дійшла висновку, що статеві відмінності використовуються суспільством як основа для диференціації соціальних ролей, але сутність цих ролей не є біологічно обумовленою такими факторами, як більша фізична сила чоловіків або здатність жінок до народження дітей. Гендерні ролі в сучасних суспільствах склалися скоріше на основі культурних і соціальних особливостей, а не в результаті “природного порядку речей” [17, с. 323].

Дані Європейського дослідження 2005 року дають нам можливість дослідити уявлення населення України щодо розподілу ролей чоловіка та жінки у сім'ї (див. табл. 5).

Таблиця 5

Рівень згоди населення України щодо ролі чоловіків і жінок у сім'ї:
розподіл за статтю, 2005 р., %

До якої міри Ви погоджуєтесь або ж не погоджуєтесь з кожним із цих тверджень...	Жінка має бути готовою зменшити свою зайнятість на роботі заради своєї сім'ї		Коли робочих місць недостатньо, чоловіки повинні мати більше прав на роботу, ніж жінки		Чоловіки мають нести таку ж відповідальність за дім та дітей, як і жінки	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
1. Погоджуюсь	74,7	69,0	50,5	41,3	85,2	91,2
2. Важко сказати, погоджуюсь чи ні	17,3	18,8	24,1	21,5	8,2	5,5
3. Не погоджуюсь	8,0	12,2	25,4	37,2	6,6	3,3

Більшість чоловіків (75%) та жінок (65%) вважають, що сімейна сфера є першочерговою для жінки, тому вона має зменшити свою зайнятість заради родини. Майже

п'ята частина населення вагається з відповіддю, і лише десята частина жінок та чоловіків схильні не погоджуватися з цим твердженням. Половина чоловіків та 40% жінок погоджуються з тим, що чоловіки повинні мати більше прав на роботу, ніж жінки у випадку, коли робочих місць не вистачає. Четверта частина чоловіків та п'ята частина жінок вагається з відповіддю. Але зазначимо, що п'ята частина чоловіків та майже 40% жінок не погоджуються з обмеженням прав жінки на трудову діяльність. Ці результати опитування свідчать про домінування традиційних сімейних стереотипів у свідомості українських чоловіків та жінок, однак чоловіки навіть більше схильні погоджуватись з тим, що жінка має більше уваги приділяти сім'ї, ніж кар'єрі чи професійній самореалізації. Неоднозначною є інтерпретація результатів опитування з приводу твердження "чоловіки повинні мати більше прав на роботу, ніж жінки, коли робочих місць не вистачає" – на перший погляд, такі дані відбивають традиційну ситуацію на робочому ринку, коли під час економічних криз у лавах безробітних переважають жінки та молодь, тому така ситуація ніби є звичайною, але з іншого боку, коли зростає рівень освіченості та економічних і культурних запитів жіночого населення, зростає їхня економічна активність, у системі цінностей важливого значення набуває професійна самореалізація поряд із сімейною – все більше жінок не погоджуватиметься з такими дискримінаційними твердженнями.

З іншого боку, дані європейського соціального опитування свідчать про високий рівень згоди чоловіків (85%) та жінок (91%) з тим, що чоловіки повинні нести таку ж саму відповідальність за дітей та дім, як і жінки, тобто прагнути до збалансованого та гнучкого розподілу прав і обов'язків у сімейному середовищі. На думку автора, більший відсоток жінок, порівняно з чоловіками, свідчить про те, що жінки прагнуть більше бачити своїх чоловіків залученими саме до виховання дітей. Так, за даними дослідження "Гендерні стереотипи і громадське сприйняття гендерних проблем в українському суспільстві" 67% жінок та 59% чоловіків вважають, що вихованням дітей мають займатися обидва батьки [2, с. 72]. А дані дослідження "Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень" (2002 р.) свідчать про толерантне ставлення до того, що відпустку по догляду за дитиною до 3 років бере батько: 47% жінок та 41% чоловіків вважають це нормальним станом речей, лише десята частина чоловіків та жінок схильні вважати неприйнятною ситуацію, коли батько доглядає дитину [1, с. 45].

Б. Рісман (B. Risman) стверджує, що чоловіки здатні виконувати функції матері та іноді навіть краще виховують дітей, ніж це роблять жінки [18, с. 21]. Але фізіологи довели, що материнський інстинкт у жінок має нейробіологічну природу. А турбота про потомство у чоловіків – це результат виховання в родині, крім того, це значною мірою зумовлено морально-етичними нормами суспільства [19, с. 238]. Однак такі позитивні уявлення населення щодо партнерського виховання дітей у родині розходяться зі справжнім станом речей: чоловіки або зовсім не займаються вихованням дітей, або приділяють увагу тільки хлопчикам, тоді як дівчаток, частіше опікує мати. Між тим батько потрібен дітям нарівні із матір'ю, як вихователь, захисник родини, носій традицій. Одним із основних чинників, який негативно впливає на морально-етичне становище у сім'ї, є відсутність чоловіка у житті родини та вихованні дітей. Зазвичай чоловіки не

мають зі своїми дітьми теплих емоційних стосунків “від серця до серця” і не беруть активної участі у виховному процесі, це відбувається не тільки через фізичну смерть чи розлучення, але й через небажання або неспроможність бути свідомим, відповідальним та зацікавленим батьком. Чоловік через відсутність здорового самоусвідомлення себе як батька став “слабкою ланкою” в родині та суспільстві. Переважна більшість соціальних хвороб сучасного суспільства є нічим іншим, як наслідками відсутності батька в житті родини. Автор переконаний, що українське суспільство переживає банкрутство щодо розуміння життєвої сутності чоловіка як батька. З одного боку, більшість чоловіків не усвідомлює, в чому полягає якість та зміст їхнього буття, а з іншого – суспільство не має зразка або сучасної моделі поведінки батьків, згідно з якими чоловіки могли б себе ототожнювати і коригувати напрямок свого розвитку та самореалізації через батьківство.

Вирішення проблеми має бути комплексним, враховуючи економічні, правові і морально-етичні важелі. Шлях до подолання кризи батьківства, насамперед, повинен полягати у наявності відповідного світогляду щодо того, хто є добрим батьком, у вигляді державної ідеології з цього питання. Тому треба приймати відповідні нормативно-правові акти, певні програми та заходи, які б допомагали чоловікам реалізуватися через батьківство.

Наступна група тверджень стосувалася оцінки сім’ї як саме суспільної цінності (див. табл. 6).

Більшість чоловіків та жінок (90 %) погоджуються з тим, що сім’я має стояти на першому місці як для чоловіків, так і для жінок. З іншого боку, як не дивно, але більшість чоловіків (45,5%) та 40% жінок погоджуються з тим, що сім’я має бути збережена за наявності дітей, навіть якщо чоловік та дружина не ладять між собою. Однак третина жінок та четверта частина чоловіків не погоджуються з цим твердженням.

Таблиця 6
Оцінка населенням України сім’ї як суспільної цінності: розподіл за статтю, 2005 р., %

До якої міри Ви погоджуєтесь або ж не погоджуєтесь з кожним із цих тверджень...	Сім’я має бути головним пріоритетом у житті як чоловіка, так і жінки		Коли в сім’ї є діти, батьки мають залишатися разом, навіть якщо вони не ладять між собою	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
1. Погоджуюсь	88,4	90,5	45,5	39,2
2. Важко сказати, погоджуюсь чи ні	9,2	7,5	28,7	30,8
3. Не погоджуюсь	2,4	2,0	25,8	30,0

Чому жінок є більшість серед тих, хто не прагне зберегти сім’ю, в якій чоловік та дружина не ладять між собою? Ми вважаємо, що часто не усвідомлюючи того, жінка, відчуючи дилему перевантаженості (робота – сім’я), прагне полегшити своє існування, вона хоче звільнитися від шлюбу, від чоловіка, якого потрібно обслуговувати. Але якщо говорити про українські реалії, то як показує практика судових процесів про

розлучення: 95% справ викликані словесною образою і побиттям, що свідчить про високий рівень насильства у сучасній українській сім'ї [20, с. 10].

Отже, у сімейному середовищі відбуваються якісно нові трансформаційні зміни. У сімейній структурі населення переважають прості сім'ї, поширена одностатевість, високий рівень неповних та бездітних сімей, зростає рівень консенсуального шлюбу, триває тенденція до зменшення частки молодих сімей, поряд з цим зростає рівень овдовіння та позашлюбної народжуваності. Незважаючи на зростання абсолютних показників народжуваності останні вісім років, зростання кількості населення не відбувається (смертність переважає над народжуваністю).

Розподіл сімейних обов'язків у сучасних українських сім'ях, незважаючи на позитивні зрушення у суспільній свідомості останніх років, залишається здебільшого традиційним і передбачає, що зазвичай жінки повинні вести домогосподарство та виховувати дітей, а чоловіки – матеріально забезпечувати сім'ю. Наслідком такого розподілу сімейних ролей є, по-перше, перевантаження жінок, що призводить до фізичного знесилення та психічних розладів; по-друге, неможливість повною мірою реалізувати себе у професійному плані; по-третє, виникнення феномена “відсутнього батька”, який негативно відображається на процесі виховання дітей та позбавляє чоловіків можливості отримати задоволення від батьківства і, по-четверте, поширення серед чоловіків гендерно-рольового стресу, який виникає тоді, коли чоловіку складно підтримувати стандартні традиційні маскуліні ролі (годувальник, успішний у професійній діяльності тощо).

Безперечно, далеко не останню роль у створенні такої ситуації відіграють соціально-економічні умови. Однак найбільш впливовим чинником є сталі традиціоналістські погляди в суспільстві, схвалення наявної системи розподілу праці в сім'ї, а також інститутів, які формують та підтримують такий розподіл.

Хоча дані наведених досліджень свідчать, що на суб'єктивному рівні жінки та чоловіки готові сприймати гендерно-рольовий розподіл певних обов'язків у сім'ї на паритетних засадах.

Гендерна політика держави, що фактично отожднюється з репродуктивно-сімейною політикою, знову ж таки закріплює традиційний розподіл ролей. І головне те, що в нашому суспільстві, на жаль, ще не виникла потреба у гендерній рівності як у суспільних відносинах загалом, так і в сімейному середовищі зокрема.

Отже, потрібне вироблення демократичної політики у відношенні сім'ї і статі, яка повинна будуватися на певних етичних основах. Звісно, вироблення такого підґрунтя – справа не проста. Багато що залишається невідомим у відношенні статі, і науці ще доведеться це з'ясувати, як стикається біологічне та соціальне, які форми соціокультурних відносин оптимальні, для того щоб обидві статі набули самоусвідомлення, не пригнічуючи один одного, не допускаючи екологічного дисбалансу, зберегти сім'ю.

-
1. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства / [Алексєєва Г., Бондаровська О., Балакірєва О. та ін.] ; за ред. Т. Тележенко. – К. : Агентство “Україна”, 2002. – 121 с.

2. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / [Саєнко Ю. І., Амджадін Л., Васильчик М. Л. та ін.]. – К. : Видавництво Компанія ВАІТЕ, 2007. – 144 с.
3. *Лаврінченко Н.* Гендер та інститут сім'ї / Н. Лаврінченко // Структурні виміри сучасного суспільства: [навчальний посібник] ; за ред. С. Макеєва. – К. : ВІПОЛ, 2006. – С. 264–291.
4. *Лаврінченко Н.* Женщина: самореализация в семье и обществе (Гендерный аспект) / Н. Лаврінченко. – К.: ВІПОЛ, 1999. – 172 с.
5. *Лаврінченко Н.* Гендерные отношения в украинской семье / Н. Лаврінченко // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2010. – №1. – С. 138–162.
6. *Оксамитна С.* Динаміка сімейного стану та складу сім'ї / С. Оксамитна // Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 73–80.
7. *Амджадін Л.* Трансформаційні зміни інституту сім'ї та шлюбних відносин в українському суспільстві: гендерний аналіз / Л. Амджадін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – №3. – С. 60–76.
8. *Scott J.* Gender: A Useful Category of Historical Analysis / J. Scott // *American Historical Review*. – 1986. – №91. – P. 1053–1075.
9. *Смелзер Н.* Социология / Н. Смелзер // Социологические исследования. – 1992. – №10. – С. 79–88.
10. Міцна родина – сильна Україна // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 95. – С. 6.
11. Статистичний щорічник України за 2008 рік / за ред. О. Г. Осауленко. – К.: Держкомстат України, 2009. – 566 с.
12. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів / [Е. М. Лібанова, С. Ю. Аксьонова, В. Г. Бялковська та ін.]. – К. : АДЕФ – Україна, 2008. – 288 с.
13. *Watkins S. C.* Cultural and Economic Approaches to Fertility: Proper Marriage or Misalliance / S. C. Watkins // *Population Review*. – 1993. – Vol. 19. – №3. – P. 467–496.
14. Социология семьи / под. ред. А. И. Антонова. – М.: ИНФРА–М, 2005. – 304 с.
15. *Macura M.* The New Demographic Regime Population Challenges and Policy Responses / М. Macura, А. MacDonald, W. Haug. – UN and Geneva, 2005. – 320 p.
16. *Парсонс Т.* О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М. : Академический проект, 2000. – 880 с.
17. *Mead M.* Sex and Temperament in Three Primitive Societies / М. Mead. – N. Y. : New American Library. – 1935. – 450 p.
18. *Киммел М.* Гендероване суспільство / М. Киммел [пер. з англ. С. Альошина]. – К. : Сфера, 2003. – 490 с.
19. Trait anxiety and prior exposure of non-stressful stimuli : effect on psychological arousal and anxiety / [Wilken J. F., Smith B. D., Tola K., Mann M.] // *International Journal Psychophysiology*. – 2000. – Vol. 37. – P. 233–242.
20. Гендерна рівність як фактор сталого розвитку суспільства / Вісник Програми сприяння парламенту України університету Індіани. – №217. – 2004. – 35 с.
21. *Safilios-Rothsild C.* Love, Sex, and Sex Roles / С. Safilios-Rothsild. – N. Y. : Prentice Hall, 1977. – 400 p.
22. *Bernard J.* The Future of Marriage / J. Bernard. – [2nd ed.]. – New Haven : Yale University Press, 1982. – 345 p.

FAMILY STRUCTURE OF THE UKRAINIAN POPULATION AND GENDER RELATIONS

S. V. Uzun

*Institute of sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Shovkovychna st. ,12, Kyiv, 01021, Ukraine,
missaniya@rambler.ru*

The transformation changes in family structure of the Ukrainian population are considered in this article. Gender relations in modern Ukrainian family: gender distributing of roles are analyzed. Research is based on data of the European Social Survey on 2005, 2006, 2009 years, monitoring “Ukrainian society” on 1992–2008 years and omnibus “Public opinion in Ukraine” on 2007 and 2009 years conducted by the Institute of Sociology of the NAS of Ukraine.

Key words: family, family structure of population, gender relations.

СЕМЕЙНАЯ СТРУКТУРА НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ И ГЕНДЕРНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В СЕМЬЕ

С. В. Узун

*Институт социологии НАН Украины,
ул. Шелковичная, 12, г. Киев, 01021, Украина?
missaniya@rambler.ru*

В статье рассмотрено трансформационные изменения в семейной структуре населения Украины. Проанализировано гендерные отношения в современной украинской семье, а именно, гендерное распределение ролей. Исследование базируется на массивах Европейского социального исследования 2005, 2006 и 2009 годов, мониторинга “Украинское общество” 1992–2008 гг. и омнибуса “Общественное мнение в Украине” 2007 и 2009 годов Института социологии НАН Украины.

Ключевые слова: семья, семейная структура населения, гендерные отношения.

Стаття прийнята до редколегії 12.05.2010

Прийнята до друку 25.06.2010